

ВІРТУАЛЬНЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Максим Назар,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
в.о. завідувача лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,*

<https://orcid.org/0000-0002-9104-2585>

e-mail: apartment@bigmir.net

Анотація. Мета роботи – розкрити психолого-педагогічні властивості віртуального навчання в умовах повномасштабної війни в Україні. Виявлено, що навчання та психологічна робота під час війни, що здійснюються у віртуальних освітніх просторах і створюють єдиний психолого-педагогічний процес, є особливо актуальними, зокрема через чинники безпеки та зручності. Такий процес сприяє не лише досягненню навчальних цілей, але і інтелектуальному та особистісному розвитку, ампліфікації ментальних карт, формуванню більш цілісної інтегральної моделі дійсності, розширенню соціальних контактів, розвитку співпраці, цілеспрямованості, суб'єктності, креативності, самостійності та відповідальності, розкриттю власних індивідуальних потенціалів, знаходженню психологічних ресурсів для подолання наслідків дистресу, викликаних війною або соціальною ізоляцією.

Ключові слова: дистанційне навчання, інтернет-тренінги, віртуальний освітній простір.

VIRTUAL EDUCATION IN WAR CONDITIONS

Abstract. The purpose of the work is to reveal the psychological and pedagogical properties of virtual education in the conditions of a full-scale war in Ukraine. It was found training and psychological work during the war, which are carried out in virtual educational spaces and create a single psychological and pedagogical process, are particularly relevant, in particular due to the factors of safety and convenience. Such a process contributes not only to the achievement of educational goals, but also to intellectual and personal development, amplification of mental maps, the formation of a more complete and integrated model of reality, the expansion of social contacts, the development of cooperation, purposefulness, subjectivity, creativity, independence and responsibility, the unlocking of one's own individual potentials, finding psychological resources to overcome the effects of distress caused by war or social isolation.

Keywords: distance education, internet trainings, virtual educational space.

Концентрація знань досягає найвищого ступеня у віртуальному просторі Міжмережжя (Інтернету), що підіймає її значення для освіти та навчання на найвищій рівень. Міжмережжя перетворилося на глобальну соціально-технічну платформу з накопичення, обсягу, обміну, трансляції та виробництва знань. Ресурси для навчання та інтелектуального розвитку індивідуумів у віртуальному просторі стали майже безмежними, а доступ до них – легким, зручним і доступним практично для кожного. Віртуальне навчання безпечне та економічно доцільне. Складні безпекові умови «традиційної» (позавіртуальної) діяльності, спричинені повномасштабною війною або пандемією COVID-19, ще більше підвищують актуальність дослідження та практичного застосування можливостей навчання у віртуальному просторі.

Метою дослідження є розкриття психолого-педагогічних властивостей віртуального навчання в умовах повномасштабної війни в Україні.

Однією з характерних для інформаційного суспільства тенденцій в освіті є її поступове зміщення у віртуальний формат, перехід у контекст дистанційних навчальних курсів, інтернет-тренінгів, вебінарів, спеціальних навчальних платформ тощо. Ця тенденція, загальна для всього світу, інтенсифікується за особливих умов, таких як війни та епідемії. Закономірно, що за останні роки (2019-2022) вона значно актуалізувалася в Україні; дистанційне навчання (як і робота) для різних категорій населення стало розповсюдженим і нормальним явищем. Соціальна адаптивність індивідумів, їх продуктивність та успішність, зокрема у навчанні, все більшою мірою пов'язуються з глибиною інтеграції діяльності у віртуальний простір, в інфокомунікативні, мультимедійні та інтерактивні технології (Ditiuk et al., 2022; Nazar, 2020; Nazar, 2019b).

Важливим чинником, що забезпечує результативність цієї інтеграції, є активний розвиток мультимедійних технологій: текстова інформація поєднується з відеороликами, анімаціями, зображеннями, слайдами, аудіозаписами, 3D-моделями та ін. Завдяки мультисенсорності в організації й трансляції знань у віртуальному просторі забезпечується не лише більша реалістичність «занурення» учнів у навчальний процес, але і збільшується швидкість обробки інформації в результаті паралельного виконання операцій мисленням, як результат – ефективність навчання зростає, матеріал краще запам'ятовується, а операції – інтеріоризуються. Ще більший ефект дає впровадження у навчальний процес відеоспілкування у режимі реального часу з педагогом та/або іншими учнями, що відкриває доступ до психологічних ресурсів «звичайного» (позавіртуального) спілкування (Chaikovska & Aleksandrova, 2013; Nazar, 2017; Nazar, 2019a).

Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес, перш за все у віртуальному просторі, де робиться акцент на суб'єктності, цілеспрямованості, активності та ініціативності всіх учасників навчання (і учнів, і педагогів), сприяє розвитку людиноцентричної та особистісно орієнтованої навчальної моделі. Створюються умови для формування учнями власних індивідуальних траєкторій досягнення навчальних цілей та корегування останніх відповідно до особистісних переваг і цінностей. У віртуальному просторі актуалізуються психолого-педагогічні ресурси, що допомагають у розкритті інтелектуальних потенціалів, розвитку мислення, персоналізації навчального процесу. При цьому досягаються як визначені цілі навчальної системи, пов'язані з конкретними навчальними програмами, так і ширші цілі розвитку особистості, формування продуктивного патріотичного мислення, компетентної спрямованості на перманентне самонавчання протягом життя, побудови сучасної україноцентричної інтегральної моделі світу, що здатна забезпечити розв'язання різноманітних практичних завдань діяльності в інформаційному суспільстві, швидку адаптацію до соціально-економічних змін, висхідний рух соціальним ліфтом (Bell, 1973; Castells, 2009; Smulson, 2016; Nazar, 2019a).

Віртуальний освітній простір, що формується психологами, педагогами та технічними фахівцями у Міжмережжі, надає учням широкий доступ до інформаційних ресурсів, які сприяють підвищенню продуктивності навчального процесу; до таких ресурсів відносяться електронні книги, статті, відеозаписи та

фільми, аудіоматеріали, слайди, програмне забезпечення, інтернет-форуми, чати тощо. Надаються сучасні інструменти для зручного інтернет-спілкування та обміну інформації, причому як з педагогом або тьюторами, так і (за потреби) з іншими учнями. У такому ресурсному віртуальному просторі відбувається актуалізація суб'єктності учнів, їх цілеспрямованості та відповідальності за результати свого навчання, формування власних позицій та аргументації з приводу різноманітних питань, креативності, критичного мислення, вмінь самостійно знаходити потрібні відомості у масиві даних Міжмережжя тощо. Віртуальний простір сприяє перетворенню навчання (де джерелом впливу на учня є навчальна система) на учіння, тобто самонавчання (де джерело впливу – сам індивідуум, який займається своїм навчанням). Важливість цієї задачі підвищується під час війни або коронавірусної пандемії, коли звична діяльність традиційних освітніх інституцій може бути порушена (Smulson, 2012; Smulson et al., 2018).

Спочатку пандемія коронавірусу COVID-19, потім – широкомасштабна війна стали важливими чинниками, що пришвидшили переведення навчання у віртуальний або «змішаний» формат в Україні. Необхідність забезпечити умови діяльності, в яких педагоги та учні будуть у безпеці для свого життя та здоров'я, а самі умови будуть комфортними й при цьому економічно вигідними (оскільки потребують технічного забезпечення, що є наявним у більшості громадян), отримала впровадження у дистанційному навчанні, яке відбувається у віртуальному просторі. Дистанційні навчальні курси, вебінари, інтернет-тренінги, інтернет-форуми, спільноти у соціальних мережах і мобільних месенджерах отримали ще більшу популярність і попит.

Так, зокрема, дистанційний формат навчання та психологічної роботи активно розробляється та практично імплементується командою лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Підготовлені дистанційні навчальні курси з розвитку інтелекту, суб'єктності, комунікативної компетентності, вмінь попереджати та керувати конфліктними ситуаціями, досвіду проєктування тощо. Курси побудовані й функціонують на технічній платформі керування навчанням Moodle, активно залучають інфокомунікативні та інтерактивні технології, мультимедійні матеріали, систему коментування Disqus, тематичні спільноти у соціальних мережах, електронні тести та опитувальники тощо.

Було з'ясовано, що, по-перше, під час повномасштабної війни, як і під час пандемії коронавірусу COVID-19, зберігається, а в деяких випадках і суттєво посилюється характерна для інформаційної стадії розвитку суспільства тенденція до активного створення та впровадження в освітньому й навчальному процесі додаткових ресурсів, що перебувають у віртуальному просторі. За певних умов ці психолого-педагогічні ресурси стають основними, зокрема і для інтелектуального розвитку, і для зростання особистості. Важливим чинником залишається врахування індивідуальних властивостей і потенціалів суб'єктів навчання, що зазвичай цілісно відбувається лише у віртуальних освітніх просторах (Nazar, 2020).

По-друге, перехід у дистанційний формат навчання та роботи у багатьох людей посприяв збільшенню наявності ресурсу особистого часу, а іноді й вмотивованості, для навчання та саморозвитку у віртуальному просторі. Зміна діяльностей через безпекову ситуацію в країні стала одним з чинників, що спроможні актуалізувати особисте значення самонавчання, психологічної підтримки та психопрофілактики (Nazar, 2020).

По-третє, групові дистанційні навчально-розвивальні проєкти, такі як дистанційні навчальні курси, інтернет-тренінги, вебінари тощо, не просто створюють умови для навчання та інтелектуального розвитку, але і формують контекст для здійснення групової динаміки (що є одним з важливих чинників як ефективного навчання, так і особистісного зростання), розширення соціальних контактів, подолання наслідків дистресу й соціальної ізоляції (Nazar, 2020).

По-четверте, розвиток мислення, оптимізація інтелектуальних стратегій, розширення ментальних моделей дійсності, формування мотивувальних цілей, що здійснюється під час навчання у віртуальному просторі, збільшує ефективність діяльності учасників, причому як у більш або менш вузьких життєвих контекстах, так і на інтерконтекстуальному рівні, з можливістю застосовувати отриманий досвід в різноманітних умовах (Nazar, 2020).

По-п'яте, віртуальний формат навчально-розвивальної роботи є зручним для його поєднання з очним форматом, для створення та розвитку різноманітних навчальних проєктів у «змішаному» форматі. В такому випадку як педагоги, так і учні отримують доступ до ресурсів і переваг як очного, так і дистанційного навчання (Nazar, 2020).

Для керування віртуальним навчанням рекомендується застосовувати модульну систему управління навчальними проєктами Moodle (або іншу зі схожим функціоналом), групи у соціальних мережах, інтернет-месенджери, інструменти відеозв'язку (такі як платформи Zoom чи Google Meet, програма Skype тощо) і т.д. Групові обговорення, коментування, чати тощо сприяють підвищенню продуктивності співпраці під час занять у віртуальному просторі, в той час як мультимедійні та інтерактивні технології збагачують зміст навчальної програми та посилюють навчально-психологічний вплив з боку навчальної системи. Індивідуалізація навчального процесу, врахування цілей учнів, особистісних властивостей і потенціалів з боку педагога або ведучого також є чинником підвищення продуктивності роботи. Під час навчання у віртуальному освітньому просторі його учасники мають змогу коригувати власні цілі та зміст навчання, самостійно регулювати швидкість, час, стиль, умови навчального процесу, уточнювати потрібну інформацію у педагога або тьюторів, звертатися до модераторів за допомогою у розв'язанні технічних ускладнень, ставити питання, ділитися з іншими учасниками отриманим досвідом, надавати зворотний зв'язок педагогу та ін. (Chumak, 2012; Nazar, 2017; Smulson, 2012).

Актуальність віртуального навчання під час війни збільшує важливість підготовки фахівців, серед яких педагоги, психологи, ведучі інтернет-тренінгів, технічні спеціалісти тощо, опрацювання ними передового досвіду і сучасних інфокомунікативних, мультимедійних та інтерактивних технологій, що впроваджуються у практику дистанційного навчання. Є потреба у виявленні та

врахуванні під час проєктування дистанційних навчальних курсів та інших занять у віртуальному просторі психолого-педагогічної специфіки навчальних предметів, зміст яких має бути опрацьованим. Необхідним є як обмін досвідом між фахівцями різних спеціальностей, які займаються дистанційним навчанням, так і доступ до нових закордонних досліджень і розробок.

Теоретико-методологічне та емпіричне дослідження потенціалів віртуального навчання, що здійснюється з використанням сучасних інформаційних навчальних і навчально-психологічних технологій (як в індивідуальному, так і груповому форматах роботи), вказує на наявність достатніх можливостей для моніторингу показників (критеріїв) ефективності навчання, заданих з боку навчальної системи, завдяки яким з'являються ресурси для аналізу та моделювання мислення учнів і, як наслідок, формування комплексу індивідуального керування процесом досягнення ними цілей, визначених з боку навчальної системи (Nazar, 2019a; Gackebach, 2006; Suler, 2008).

Таким чином, під час повномасштабної війни, як і під час пандемії коронавірусу COVID-19, актуальність віртуального навчання, особливо такого, що здійснюється у віртуальних освітніх просторах з використанням сучасних інфокомунікативних, мультимедійних та інтерактивних технологій, зростає. Навчання та психологічна робота у таких просторах, що зазвичай поєднуються у спільному процесі, сприяють не лише досягненню навчальних цілей, але й інтелектуальному та особистісному розвитку, ампліфікації ментальних карт, формуванню більш цілісної інтегральної моделі дійсності, розширенню соціальних контактів, розвитку співпраці, цілеспрямованості, суб'єктності, креативності, самостійності та відповідальності, розкриттю власних індивідуальних потенціалів, знаходженню психологічних ресурсів для подолання наслідків дистресу, викликаних війною або соціальною ізоляцією. Потрібні подальші психологічні дослідження специфіки та можливостей віртуального навчання разом з все більшим його впровадженням у педагогічну та психологічну практику в Україні.

Список джерел.

1. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
2. Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
3. Chaikovska O., Aleksandrova H. (2013). *Multymediini tekhnolohii yak chynnyk formuvannia innovatsiinoho navchalnoho seredovyscha na urokakh muzyky* [Multimedia technologies as a factor in the formation of an innovative learning environment during music lessons]. *Ridna shkola*, 13, 66–69 [in Ukrainian].
4. Chumak, V. V. (2012). *Vprovadzhennia dystantsiinykh tekhnolohii u protses rozviazuvannia studentamy psykholohichnykh zadach* [Implementation of remote technologies in the process of solving psychological problems by students]. *Virtualnyi osvittii prostir: psykholohichni problemy (Psykhologhiia novoho tysiacholittia): tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (May 28, 2012).

http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/Tezy-2012/Chumak_Viktor_2012.doc [in Ukrainian].

5. Ditiuk, P. P., Meshcheriakov, D. S., Nazar, M. M., & Smulson, M. L. (2022). Psykholohichne zabezpechennia diialnosti viiskovykh v umovakh viiny [Psychological support of activities of the military in the conditions of war]. *Zabezpechennia psykholohichnoi dopomohy v sektori Syl oborony Ukrainy: bibliography of theses of the All-Ukrainian Interdepartmental Psychological Forum (Kyiv, June 30, 2022)* (pp. 28–32). Lyudmila [in Ukrainian].
6. Gackenbach, J. (Ed.) (2006) *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications* (2nd ed.). Academic Press.
7. Nazar, M. M. (2017). Deiaki instrumenty dystantsiinoho navchannia u rozvytku subiektnoi aktyvnosti [Some instruments of distant learning in development of subject activity]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 2(7). https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/315 [in Ukrainian].
8. Nazar, M. M. (2020). Dystantsiini navchalni kursy pid chas karantynu: tendentsii ta psykholohichni mozhlyvosti [Distance learning courses during quarantine: trends and psychological possibilities]. *Virtual educational space: psychological problems: VIII International science and practice Internet conference, May 15 – June 15 2020: abstracts of the report*. http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/nazar_maxym_2020.pdf [in Ukrainian].
9. Nazar, M. M. (2019). Psykholohichni mozhlyvosti infokomunikatyvnykh i multymediinykh tekhnolohii u zdiisnenni suchasnoho navchannia [Psychological possibilities of info-communicative and multimedia technologies in realization of modern education]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 2(2), 102–106. Zaporizhzhia, Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].
10. Nazar, M. M. (2019). Psykholohichni potentsialy virtualnoho navchannia u postindustrialnomu suspilstvi [Psychological potentials of virtual education in post-industrial society]. *Aktualni problemy psykholohii*, 6(15), 256–265. Kyiv – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
11. Smulson, M. L. (2012). Psykholohichni osoblyvosti virtualnykh navchalnykh seredovysch [Psychological features of virtual educational environments]. *Aktualni problemy psykholohii*, 1(8), 116–126. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
12. Smulson, M. L. (2016). Rozvytok intelektu ta subiektnosti doroslykh u virtualnomu prostori [Development of intelligence and subjectivity of adults in virtual space]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 2(13). https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/239 [in Ukrainian].
13. Smulson, M. L., Deputat, V. V., & Ivanova O. V. (2018). Psykholohichni umovy rozvytku subiektnoi aktyvnosti u virtualnomu prostori na prykladi dystantsiinoho kursu [Psychological conditions for the development of subject activity in virtual space on the example of a distance course]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 2(9). <https://doi.org/10.31108/3.2019.2.9.1> [in Ukrainian].

14. Suler, J. (2008). The Psychology of Cyberspace. Science and Technology Center of Rider University. <http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/psycyber.html>